

ქართული მიწების ძალადობრივი მიერთების სომხური გეგმები დაშნაკური ხელისუფლების პირობებში

თამაზ ფუტკარაძე, ნანი ფუტკარაძე

ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელწიფო უნივერსიტეტი

tamaz.putkaradze@bsu.edu.ge, futko.bsu4@gmail.com

რეზიუმე

1917 წლის თებერვლის ბურჟუაზიულ-დემოკრატიული რევოლუციის შემდეგ, რუსეთის იმპერია დაიშალა. კავკასიის სამი რესპუბლიკა გაერთიანდა ერთიან ამიერკავკასიის ფედერაციულ-დემოკრატიულ რესპუბლიკაში. მაგრამ მისი არსებობა ხანმოკლე აღმოჩნდა. მალე ფედერაციული რესპუბლიკა დაინგრა, და მის ნანგრევებზე თითქმის ერთდროულად სამი სახელმ აღმოცენდა. დამოუკიდებელი სახელმწიფოების გაჩენისთანავე გაჩნდა საზღვრების გამიჯვნის აუცილებლობა, მაგრამ დაშნაკური მთავრობის უსაფუძვლო ტერიტორიულმა პრეტენზიებმა და ქართული მიწების ძალადობრივი ანექსიის მცდელობამ გამოიწვია კონფლიქტი, რომელიც ისტორიაში **სომხეთ-საქართველოს ომის** სახელითაა ცნობილი.

ამ ნაშრომის მიზანია, ისტორიულ წყაროებზე, სამეცნიერო ლიტერატურულ მონაცემებზე დაყრდნობით, ასევე ამ თემაზე გამოქვეყნებული სომეხი ავტორების ნაშრომების ტენდენციური ხასიათისა და ისტორიის დამახინჯებული პრიზმით წარმოჩენის მცდელობის ჩვენება, **სომხეთის მთავრობის ტერიტორიული პრეტენზიების უსაფუძვლობის ჩვენება**.

კვლევის მეთოდოლოგიურ საფუძველს წარმოადგენს ობიექტურობის, ყოვლისმომცველობისა და სისტემატურობის საყოველთაო სამეცნიერო პრინციპები, ისტორიულ-შედარებითი და ისტორიულ-ტიპოლოგიური მეთოდები.

საკვანძო სიტყვები: სომხეთ-საქართველოს ომი, ტერიტორიული პრეტენზიები, დაშნაკური მთავრობა, ამიერკავკასიის ფედერაცია

1. შესავალი.

1917 წლის თებერვლის ბურჟუაზიულ-დემოკრატიული რევოლუციის შემდეგ რუსეთის იმპერია დაიშალა. კავკასიის სამი რესპუბლიკა გაერთიანდა ერთიან ამიერკავკასიის ფედერაციულ-დემოკრატიულ რესპუბლიკაში, მაგრამ ხანმოკლე აღმოჩნდა მისი არსებობა. ფედერაციული რესპუბლიკის ნანგრევებზე, თითქმის ერთდროულად წარმოიშვა სამი სახელმწიფო.

იმ პერიოდში რუსეთი სერიოზული პრობლემების წინაშე იდგა, რითაც დაუყოვნებლივ ისარგებლა ოტომანთა სახელმწიფომ და აქტიურად დაიწყო ბრძოლა კავკასიაში თავისი გეოპოლიტიკური ინტერესების გატარებისათვის. 1918 წ. 4 ივნისს, ოსმალეთმა აიძულა სომხეთ-საქართველო ხელი მოეწერათ ბათუმის კაბალური ხელშეკრულებისათვის. ამ დოკუმენტით სომხეთს უნდა ჩამოჰყოფოდა ერევნის, ეჩმიადინის და ახალი ბაიაზეთის ტერიტორიები, ხოლო საქართველოს კი ბათუმის ოლქი, ოლთისის და არტაანის ოკრუგი, ახალქალაქისა და ახალციხის მაზრების დიდი ნაწილი და უნარჩუნდებოდა მხოლოდ თბილისისა და ქუთაისის გუბერნიები.

თურქებს მადა თანდათან ემატებოდათ. მათ თითქოსდა „დროებით“, ლორეს მონაკვეთის გადაცემაც მოითხოვეს. საქართველო იძულებული გახდა თურქთა ეს მოთხოვნები დაეკმაყოფილებინა. შესაბამისად, 1918 წ. ნოემბერ-დეკემბრამდე სომხეთის ტერიტორიასთან საქართველოს პირდაპირი შეხება არ ჰქონია (ენდრიუ ანდერსენი და გეორგ ეგგე, ნაწ. 1)

1918 წლის 30 ოქტომბერს თურქეთმა პირველ მსოფლიო ომში კაპიტულაცია გამოაცხადა. მუდორის ზავით თურქები უნდა დაბრუნებულიყვნენ რუსეთ-თურქეთის საზღვრის პირველ მსოფლიო ომამდე არსებულ პოზიციებამდე. შეთანხმების მიუხედავად, ოსმალებმა ლორეს უბნის სამხრეთი ნაწილი გადასცეს არა ქართველებს, არამედ სომხებს.

თურქების გასვლით ისარგებლეს სომხებმა და 18 ოქტომბრიდან დაიწყეს საუკუნოვანი ოცნების - „დიდი სომხეთის“ გეგმის რეალიზაციისათვის ბრძოლა. სომხები შეიჭრნენ საქართველოს ისტორიულ რეგიონში და დაიკავეს გერმანულ-ქართული სასაზღვრო შენაერთის მიერ კონტროლირებადი ქობერის გასაყარი (ენდრიუ ანდერსენი და გეორგ ეგგე, მეორე ნაწილი, <https://www.google.com/search?> ნანახია 19 აგვისტო, 2021). ქობერის სადგური მხოლოდ მას შემდეგ იქნა დატოვებული, როცა ქართულმა სარდლობამ კონფლიქტის ზონაში გააგზავნა 250 კაციანი რაზმი და ორი ჯავშანმატარებელი. ამის შემდეგ სომხები იკავებენ სასაზღვრო ხაზის სამხრეთით მდებარე სადგურ შაგალს.

საქართველომ სომხეთს წაუყენა ულტიმატუმი შაგალის დატოვების შესახებ, მაგრამ უშედეგოდ. სომხეთის უარყოფითი რეაქცია გამოიხატა პრემიერ კაჩაზუნის ნ. ჟორდანასადმი გაგზავნილ შიფროგრამაში (ენდრიუ ანდერსენი და გეორგ ეგგე, მეორე ნაწილი, <https://www.google.com/search?> ნანახია 19 აგვისტო, 2021). საქართველო იძულებული გახდა ბორჩალოში გამოეცხადებინა საგანგებო მდგომარეობა. მაზრის უფროსად დაინიშნა გენერალი წულუკიძე. საბრძოლო მოქმედებებში ჩაერთო ჯავშანმატარებელი. სომხებმა უკან დაიხიეს და აღნიშნული **სოფლების დაპყრობა გაუგებრობად** გამოაცხადეს (ენდრიუ ანდერსენი და გეორგ ეგგე, <https://www.google.com/search?q>).

ოქტომბრის ბრძოლები შეწყდა, მაგრამ მთელი სიმწვავეთ დადგა სომხეთ-საქართველოს საზღვრების გამიჯნვის აუცილებლობის საკითხი. სომეხი ნაციონალისტების აზრით ახალქალაქის მაზრა და ბორჩალოს მაზრის ძირითადი ნაწილი უნდა შესულიყო სომხეთის შემადგენლობაში. რადიკალები უფრო შორს წავიდნენ და შავ ზღვაზე გასასვლელის მოპოვება ბათუმის ხარჯზე მოიწადინეს. გარდა ამისა, სომხურმა მხარემ მოითხოვა საზღვრის გავლება გორის მაზრის ცხრაწყაროს უღელტეხილზე (Armeno-Georgian War of 1918, http://www.conflicts.rem33.com/images/Georgia/arm_geor_war/E3.html).

საქართველოს მთავრობა საზღვრების გამიჯნვისას ეფუძნებოდა ისტორიულ პრინციპებს, რომლის მიხედვითაც ახალციხე, ახალქალაქი, ლორესა და ბორჩალოს მაზრები იყო საქართველოს ისტორიული ტერიტორია და განუყოფელი ნაწილი. სომხები ამოსავლად იღებდნენ რეალური მოსახლეობის პრინციპს და კანონიერად მიიჩნევდნენ ამ ტერიტორიების სომხებისადმი კუთვნილებას. ამ პრინციპს ხელისუფლებაში მოსვლამდე ადრე ემხრობოდნენ დამოუკიდებელი საქართველოს პოლიტიკოსთა ერთი ნაწილი (მჭედლიშვილი, 2004:106).

1917 წლის 21 ივნისის გაზეთ „ბრძოლაში“ გამოიხატა სოციალ-დემოკრატების პოზიცია - საზღვრები დგინდება რეალური მოსახლეობის პრინციპის საფუძველზე სამეურნეო-ყოფითი თავისებურებების გათვალისწინებით და რეფერენდუმის ჩატარების გზით (გაზ. ბრძოლა, N. 39, 1917 წ. 21 ივნისი). სწორედ საქართველოს მმართველი ელიტის აღნიშნული პოზიცია დაიხვიეს ხელზე „დიდი სომხეთის“ შექმნის მანიით შეპყრობილებმა დაშნაკებმა და სცადეს სხვისი ტერიტორიების მითვისება ქართველებისავე მხარდაჭერილი რეალური მოსახლეობის პრინციპის საფუძველზე (გაბაშვილი, 1959:103).

საქართველოს დამოუკიდებლობის გამოცხადების შემდეგ ხელისუფლება კოსმოპოლიტი მენშევიკების ხელში მოექცა, მაგრამ უკვე შეუძლებელი იყო ტერიტორიული მთლიანობის დაცვის საქმეში კომპრომისებზე წასვლა. მათ „დაივიწყეს“ ადრინდელი დანაპირები და

ტერიტორიული დავების გადაწყვეტისას ისტორიული კუთვნილების პოზიციებს მიაწიჭეს უპირატესობა.

ზოგადად, საქართველოს პოლიტიკურ წრეებში ამ საკითხთან დაკავშირებით იყო სხვა პოზიციებიც. ზოგიერთებს შესაძლებლად მიაჩნდათ ლორეს გადაცემა სომხებისათვის იმ შემთხვევაში, თუ კი ამით წერტილი დაესმებოდა სომეხთა ტერიტორიულ პრეტენზიებს (ჩაჩხიანი, 2006).

1919 წელს, სომეხთა ეროვნულმა საბჭომ ბაქოში დასტამბა 38 გვერდიანი ბროშურა - „**სომხეთ-საქართველოს შეიარაღებული კონფლიქტი** ფაქტობრივი მონაცემებისა და ნამდვილი დოკუმენტების საფუძველზე“ (რუსულ ენაზე). ეს ბროშურა დაცულია სომხეთის ხელნაწერთა ეროვნულ ცენტრში - მატენადარანში ნომრით 1660. ნაშრომში ავტორები უგულვებელყოფენ ისტორიზმის პრინციპებს, მრუდე სარკეში წარმოაჩენენ რეალურ ვითარებას და ცდილობენ მთელი პასუხისმგებლობა დააკისრონ საქართველოს ხელისუფლებას. ავტორები რატომღაც არაფერს ამბობენ იმის შესახებ, თუ როგორ გაჩნდა ძირძველ ქართულ ტერიტორიებზე სომხური მოსახლეობა.

სომხების გაანგარიშებით საქართველოს მოსახლეობაში ქართველების რაოდენობა შეადგენდა 64 პროცენტს, სადაო ოლქებში კი ქართველები არ ცხოვრობდნენ. მათივე მსჯელობით, მთლიანად კავკასიის მოსახლეობაში ქართველები შეადგენენ 28 პროცენტს, ქართული პროექტის განხორციელების შემთხვევაში კი უსამართლოდ მიიღებდნენ ტერიტორიის 42 პროცენტს (სომხეთ - საქართველოს შეიარაღებული კონფლიქტი, 1919:3,4).

როგორც ვხედავთ, ამ შემთხვევაში სომხები სრულად უგულვებელყოფდნენ ისტორიულ პრინციპს, მაშინ როცა „დიდი სომხეთის“ ამბიციურ პროექტში ძირითად აქცენტს სწორედ ისტორიულ საფუძვლებზე ამახვილებდნენ და მთელ კავკასიას ურარტუდ (რომელიც სულაც არ იყო წმინდა სომხური სახელმწიფო), სომხებს კი ურარტუს კულტურის ერთადერთ მემკვიდრეებად მოიაზრებდნენ.

1918 წ. 4-5 დეკემბერს თურქების მიერ დატოვებულ ლორეში, ახალციხისა და ახალქალაქის მაზრებში ქართული ჯარები დაბრუნდნენ. სომხებმა გააპროტესტეს ქართული ჯარის ყოფნა და დაიწყეს მზადება ამ ტერიტორიების ძალისმიერი გზით დაკავებისათვის (ჩაჩხიანი, 2006:122).

სამწუხაროდ, მაშინ ნ. ჟორდანიას თავი არ შეუწყუხებია ამ ინფორმაციაზე რეაგირებისა და რეგულარული ჯარის შექმნისათვის. მას ემინოდა, რომ ჯარი არ დაპირისპირებოდა ხელისუფლებას (მაზნიაშვილი, 1927:5-10,119). საქართველომ მაშინვე არ გამოაცხადა მობილიზაცია, არ გაუგზავნია არცერთი შენაერთი ფრონტზე, უფრო მეტიც, ფრონტიდან გამოიწვია 150-მდე მეომარი დღესასწაულში?! მონაწილეობის მისაღებად (მაზნიაშვილი, 1927:5-10; კვინიტაძე, 1998:119). საფრთხე კარზე იყო მომდგარი და კოსმოპოლიტი მთავრობის თავმჯდომარე კი დღესასწაულს მართავდა.

სომხებმა არაფრად ჩააგდეს საქართველოს ნეიტრალიტეტი და 9 დეკემბერს, გენერალ დროს (დრასტამატ კანანიანი) სარდლობით სანაიანში თავს დაესხნენ დეზორგანიზებულ, ნამძინარე ქართველ მესაზღვრეებს და საქართველოს მთავრობას წაუყენეს ულტიმატუმი „სომხეთის კუთვნილი“ ახალქალაქისა და ბორჩალოს მაზრების ტერიტორიიდან ქართული ჯარების გაყვანის შესახებ.

მზაკვრული ჩააფიქრების რეალიზაციისა და საკუთარი ავანტიურის გამართლებისათვის ლორეს რეგიონში სომხებმა მოაწყეს ამბოხება, რომელიც თითქოსდა ქართველთა ძალადობამ განაპირობა. მდგომარეობის გასარკვევად ქართულმა მხარემ გააგზავნა დელეგაცია. ნათელი

გახდა, რომ თავდამსხმელები იყვნენ სომეხი ჯარისკაცები ოფიცრების ხელმძღვანელობით. ქართულ მხარეს ხელთ ჩაუვარდა დეპეშა, რომელშიც ითხოვენ ინფორმაციას - გამოუცხადეს თუ არა ომი საქართველოს, რომ ისინი მზად არიან ომისათვის (გაზეთი “ერთობა“, N270, 1918 წ. 14 დეკემბერი).

სომეხი ხელისუფლების მიერ ორგანიზებულმა ამბოხებამ დაბადა ეჭვები, რომ ლორეს სოფლებში, საკუთრივ უზუნლარში ინახებოდა იარაღი. საქართველოს ხელისუფლებამ ჩაატარა ჩხრეკა და ამოიღო იარაღი, რაც სომხების მიერ შეფასდა, როგორც დამსჯელი ექსპედიცია (სომხეთ-საქართველოს შეიარაღებული კონფლიქტი, 1919:20)

მოწინააღმდეგემ შეძლო უზუნლარის, სანაიანის, აირუმისა და ახტალას დაკავება, შეტევა დაიწყო ვორონცოვკის მიმართულებით და საგარეო საქმეთა მინისტრის ტიგრანიანის ხელმოწერით თბილისში გაიგზავნა მუქარისშემცველი ნოტა აღნიშნული რეგიონებიდან ქართული ჯარების გაყვანის მოთხოვნით. 18-19 დეკემბერს სომხებმა სრულად დაიკავეს ლორეს რეგიონი, დაარბიეს ქართულ-აზერბაიჯანული სოფლები (გვანცა ფორჩხიძე, სომხეთ-საქართველოს ომი <https://konpliqtebi2017.wordpress.com/2017/11/16/%>). 32 ქართველი ახალ-გაზრდის სიცოცხლე შეეწირა ამ შეტაკებას. 32-ვე კუკიის სასაფლაოზე დაასაფლავეს. მათგან ყველაზე უფროსი 25 წლის იყო. 32 საფლავიდან დღეისათვის შემორჩენილია ერთი - **მიხეილ დარბაისელის** საფლავი ეპიტაფიით: „მას დედის ძუძუ ტკბილი, შხამადაც შერგებია, მამულისთვის სიკვდილი, ვისაც დაზარებია. შემდეგ ამოშლილია სიტყვა (სავარაუდოდ „სომხებთან“), შემდეგ კი წერია: ბრძოლის დროს დაღუპული მიხეილ ივანეს ძე დარბაისელ-დავითაშვილი, 1896-1918 წ. 19 დეკემბერი“ (დოკუმენტური ფილმი-სომხეთ საქართველოს ომი, <https://www.youtube.com/watch?v=F0j-GXfCSQo>).

21 დეკემბერს სომხების ხელში გადავიდა შულავერი, შემდეგ კი სადახლო საბრძოლო ოპერაციებში სომხეთის სასარგებლოდ თბილისელი და საქართველოს სხვა რეგიონებში მცხოვრები სომეხი მოხალისეებიც მონაწილეობდნენ. საქართველო იძულებული იყო გაეტარებინა რეპრესიული ღონისძიებები. რამიშვილმა ჩაატარა ჩხრეკა და სომხურ ოჯახებში (სარდაფებში) აღმოჩნდა ინგლისური წარმოების უამრავი იარაღი - შაშხანები და ტყვია-წამალი (დოკუმენტური ფილმი-სომხეთ საქართველოს ომი, <https://www.youtube.com/watch?v=F0j-GXfCSQo>). მთავრობის განკარგულებით სომხებთან თანამშრომლობაში ეჭვმიტანილების ქონება სრულად ან ნაწილობრივ იქნა კონფისკირებული. დამნაშავენი დადგნენ არჩევანის წინაშე: ან ციხე, ან საქართველოს დატოვება. ბევრი დააპატიმრეს, დანარჩენმა დამნაშავეებმა კი დატოვეს საქართველო. ხელისუფლებამ დაიწყო საეჭვო პირების დეპორტაცია დედაქალაქიდან. დაიხურა სომხური გაზეთები, რომლებიც საქართველოში მცხოვრებ სომხებს ქართველების წინააღმდეგ ბრძოლისაკენ მოუწოდებდნენ.

საქართველოში დაიწყო მოხალისეთა ჯგუფების ფორმირება. მოხალისეთა ბრიგადა შეიქმნა უნივერსიტეტშიც (მასში ჩაეწერა იმჟამინდელი სტუდენტი, მომავალში რექტორი ნიკო კეცხოველი). საქართველოს მოსახლეობამ პირველად შეიგრძნო, რომ აქვთ სახელმწიფო, რომელიც მათვე უნდა დაიცვან. ეს იყო დიდი გამარჯვება დემოკრატიული საქართველოს არსებობის ისტორიაში.

ქართულმა სარდლობამ შეძლო ძალების ორგანიზება, განახორციელა წარმატებული შეტევა და რომ არა ბრიტანელების მოთხოვნა, სომხებს ერევნის დატოვებაც მოუწევდათ. ომის იძულებითი შეწყვეტის მიუხედავად ქართული სარდლობა ძლივს ახერხებდა ქართველი ჯარისკაცების შეკავებას (სცსა, ფ.1864, ს. 1, ფურც. 50-62).

სომხურმა მხარემ ბრიტანეთის მოთხოვნით საბრძოლო ოპერაციების შეწყვეტა საკუთარ წარმატებად მიითვალა, თუმცა ეს რომ ასე არაა, თავადაც კარგად იცნან. რომ არა ბრიტანეთის მოთხოვნა, სომხეთი ვერ აცდებოდა სრულ დამარცხებას.

საკუთარი წარმატებების ფონზე სომხური მხარე ყოველთვის არიდებდა თავს კონსტრუქციულ მოლაპარაკებებს, ყოველნაირად ცდილობდა ჩაეშალა სამშვიდობო პროცესები თავისი არარეალური მოთხოვნებით. სპეციალისტთა შეფასებით, გამარჯვების შემთხვევაში ისინი გაცილებით უფრო საშიშნი იქნებოდნენ, ვიდრე გამარჯვებული ალა მაჰმად ხანი (ფ. ჟიჟიაშვილი, გაზეთი „დრონი“ 1993, N 34). სომხები სადაოდაც კი არ თვლიდნენ ახალქალაქისა და ბორჩალოს მაზრების კუთვნილების საკითხს, მაგრამ მას შემდეგ, რაც განიცადეს სამხედრო მარცხი, 1919 წლის იანვარში იძულებული გახდნენ მიეღოთ ბრიტანელებისა და ფრანგების მიერ შემუშავებული შეთანხმების პირობები.

უნდა ითქვას, რომ ინგლისელების პირველი პროექტი ითვალისწინებდა მთელი სადაო ტერიტორიების (ბორჩალო, ახალქალაქი, ლორე) ნეიტრალურ ზონად გამოცხადებას, მაგრამ ქართული მხარის კატეგორიული წინააღმდეგობის შემდეგ შემუშავდა ახალი პროექტი, რომელიც 1918 წ. 9-17 იანვრის თბილისის კონფერენციაზე იქნა მიღებული. ამ პირობებით საქართველო რჩებოდა მის მიერ დაკავებულ ტერიტორიებზე, სომხები კი ომამდელ საზღვრებზე უნდა დაბრუნებულიყვნენ. ქართული ჯარების წარმატებების ფონზე სომხეთი იძულებული გახდა დათანხმებულიყო ინგლისელების წინადადებას. ამ ზავით ლორეს რეგიონი გამოაცხადეს ნეიტრალურ ზონად, რომელშიც საკითხის საბოლოო გადაწყვეტამდე მორიგეობით უნდა მდგარიყო ქართული და სომხური ჯარის ნაწილები. ნეიტრალური ზონის მართვის სადავეები ექცეოდა კომისარიატის ხელში საქართველოსა და სომხეთის თითო წარმომადგენლის მონაწილეობით და მოკავშირე ბრიტანულ-ფრანგული მისიის მეთვალყურეობით.

აღნიშნულ საზავო პირობებზე სომხების თანხმობა ენდრიუ ანდერსენის და გეორგ ეგგეს მოსაზრებით განპირობებული იყო ერთის მხრივ ქართველების სამხედრო წარმატებებით, მეორეს მხრივ კი სომხეთის მთავრობასა და დენიკინის არმიას შორის საიდუმლო შეთანხმებით. ავტორი იმოწმებს დენიკინის ცნობას, რომლისთვისაც უცნობებია გენერალ უორკერს სომხეთის მთავრობასა და დენიკინის მოხალისეთა არმიის ხელმძღვანელობას შორის არსებული საიდუმლო შეთანხმება - ერთობლივი დარტყმა განუხორციელებინათ საქართველოზე. მაშინ ინგლისელებმა საქართველოს მხარე დაიჭირეს და შეუძლებელი გახდა აღნიშნული ავანტიურის განხორციელება. ენდრიუ ანდერსონის ინფორმაციით დენიკინმა უარყო ასეთი შეთანხმების არსებობა, თუმცა სამართლიანად ფიქრობს, რომ დენიკინელთა არმიას და სომხეთს ჰქონდათ საერთო ინტერესები და მათი მოქმედება ასეთი საიდუმლო გარიგების არსებობაზე უნდა მეტყველებდეს (ენდრიუ ანდერსენი და გეორგ ეგგე, 1918 წ. სომხეთ-საქართველოს ომი, III. <http://arma.ge/2019/11/07/2203/>).

სომხეთი იძულებული გახდა ახალქალაქის მაზრაზე მოეხსნა თავისი პრეტენზიები. საზღვრების საკითხის განხილვა - ქართველი მენშევიკების „სატყუარა“ (ჩაჩხიანი, 2006:208) პარიზის კონფერენციას მიენდო, რომელსაც უნდა გადაეწყვიტა ომისშემდგომი მსოფლიოს ბედის საკითხები. საქართველოს დელეგაციამ კარლო ჩხეიძის, კაკი წერეთელის, ზურაბ ავალიშვილის და სხვათა მონაწილეობით წარადგინა მოხსენება, რომელშიც დასაბუთებული იყო საქართველოს დამოუკიდებლობის კანონზომიერება. საქართველომ წარადგინა აგრეთვე მომავალი საქართველოს რუკა, რომელშიც უნდა შესულიყო სადავო ტერიტორიები, მაგრამ დასავლეთი საქართველოს პრობლემებს რუსეთის შინაურ საქმედ აღიქვამდა.

პარიზის კონფერენციაზე სომხურმა დელაგაციამ წარადგინა ე.წ. „დიდი სომხეთის რუკა“, რომელშიც შედიოდა საქართველოს მტკვრის მარცხენა სანაპირო თბილისისა და გორის ჩათვლით. მათ მოითხოვეს აგრეთვე შავ ზღვაზე გასასვლელი. კავკასიის რესპუბლიკებს შორის არსებული წინააღმდეგობებით ისარგებლეს დასავლეთის მმართველმა წრეებმა და სამივე რესპუბლიკას უარი უთხრეს მფარველობის მანდატზე. ნაწილობრივ ამავე მიზეზით ეთქვა უარი საქართველოს ერთა ლიგის (შეიქმნა 1920 წელს) წევრობაზეც.

სხვათა შორის, სომხების მიერ შავ ზღვაზე გასასვლელის მოპოვების დაუოკებელმა სწრაფვამ დასავლეთის მმართველ წრეებში მე-20 ს. პირველ მეოთხედში გარკვეული მხარდაჭერა ჰპოვა. ეს აისახა სევრის ხელშეკრულებაში (1920 წელი). აშშ-ს იმჟამინდელი პრეზიდენტის ვილსონისეული სომხეთი სხვა არაფერი იყო, თუ არა „დიდი სომხეთის“ შექმნის არარეალური გეგმა, რომელიც თავის საზღვრებში გულისხმობდა საქართველოს ტერიტორიის მნიშვნელოვან ნაწილსაც.

სევრის ხელშეკრულებით მხარდაჭერილი ვილსონის სომხეთი თავის თავში აერთიანებდა ტრაპიზონის პროვინციასაც (КАРПОВ С. П. 1981:168, 169), რომლის მიხედვითაც იქედან უნდა გაესახლებინათ მკვიდრი ლაზური მოსახლეობა. ლაზისტანი მათი წარმოდგენით უნდა გადაქცეულიყო დიდი სომხეთისათვის დერეფნად შავ ზღვაზე გასასვლელისათვის. არავის უკითხავს ლაზებისათვის, მისაღები იყო თუ არა ეს წინადადება. თავად სომხები კი დასავლურ სამყაროს უმტკიცებდნენ, რომ იქ ცხოვრობენ ველური ხალხი, რომლებიც ვალდებული არიან ცივილიზებულ სომხეთს დაუთმონ საკუთარი მიწები (Лазы: Севрский договор как смертный приговор для народа, Московский и Карский договора – как спасение. KavkazPlus).

აღნიშნული გეგმის რეალიზაცია გულისხმობდა საქართველოსათვის სამცხე-ჯავახეთისა და ბათუმის პორტის დაკარგვასაც, რასაც სავარაუდოდ ადგილობრივი არასომეხი, განსაკუთრებით კი მუსულმანური აღმსარებლობის მოსახლეობის აყრა-გადასახლება ან გენოციდი მოყვებოდა შედეგად. ამერიკის, საფრანგეთის, ინგლისის მმართველი წრეების მიერ მხარდაჭერილი სევრის ხელშეკრულება ფაქტობრივად იყო ლაზებისა და სრულიად საქართველოსათვის სასიკვდილო განაჩენი.

სომეხმა ნაციონალისტებმა ისარგებლეს პირველი მსოფლიო ომის დაწყებით და ნამდვილი გენოციდი მოუწყეს მუსულმანურ (ქურთები, თურქები) მოსახლეობას, მათ შორის ლაზებს და აჭარლებს, იმერხეველებს, შავშებს. არსებობდა ლაზებისა და აჭარლების წინააღმდეგ სომხების მიერ ჩადენილი მხეცობების ამსახველი დოკუმენტები, რომლებიც განადგურდა საბჭოთა ხელისუფლების მიერ, თუმცა ალექსი ტოლსტოის ამის შესახებ აქვს მინიშნებები და ირიბი მტკიცებულებანი. საბჭოთა პერიოდში დაწერილ ერთ-ერთ ნაწარმოებში იგი იხსენებს გენერალ იუდენიჩს, რომელმაც სომხების მონაწილეობით გაანადგურა რამდენიმე აჭარული სოფელი (Лазы: Севрский договор как смертный приговор для народа, Московский и Карский договора – как спасение. KavkazPlus). სომხების სისასტიკეზე საუბრობს ნ. ნოვიკოვი თავის წიგნში „Операции на Черном море и совместные действия армии и флота на побережье Лазистана“, უფრო კონკრეტულად კი წიგნის ქვეთავში „ტრაპიზონის დაცემა“ (ლენინგრადი, 1927).

ლაზები სრულ განადგურებას სომეხთა სულწასულობამ გადაარჩინა. სომეხი ბოვეიკები არ დაელოდნენ ამერიკისა და დასავლეთის ქვეყნების ჯარის შემოსვლას. დაშნაკებმა თავიანთი ბანდები დაძრეს „ვილსონისეული სომხეთის“ გეგმის განსახორციელებლად (ლ. სარალიძე, სომხეთ-საქართველოს ხელშეკრულება 1919 წელ). შავ ზღვაზე გასასვლელის მოპოვებისათვის ხან საზღვრის მდ. ჭოროხზე გატარების მოთხოვნით გამოდიოდნენ

(ხატისიანის პროექტი, სომხეთის ცსა, საქმე 12, ან. 2ს., ფურც.13,14, 15), ხან კიდევ ბათუმის ნავსადგურის ნაწილის მისაკუთრებას ცდილობდნენ (სცსა, ფ. 1969, აღწ. 4, საქ. 12).

ამ პრეტენზიების ფონზე საქართველოსთან შეთანხმება შეუძლებელი აღმოჩნდა. მაგრამ ფუჭი აღმოჩნდა სომხების დასავლეთზე მოიმედებაც. 1920 წ. ნოემბერში ოსმალების მიერ განხორციელებული აგრესიის დროს სომხეთი მარტო აღმოჩნდა მტრის პირისპირ. დამარცხებულმა სომხებმა იკადრეს ეთხოვათ ქართველებისათვის დაეკავებინათ ლორე, რათა დაშნაკებს იქ შეეფარებინათ თავი. სანაცვლოდ, კი სამი თვის შემდეგ სომხებმა ლორესა და შულავერში მოაწყეს აჯანყება და გზა გაუხსნეს საბჭოთა ოკუპაციას.

ამრიგად სომეხთა ავანტიურას არ მოუტანია არავითარი შედეგი თავად სომეხთათვის. კომპრომისების გამონახვის სურვილის არქონამ სავალალო შედეგის წინაშე დააყენა სომხეთის ხელისუფლება. მათ ვერ შეძლეს ახალი ტერიტორიების მიერთების ხარჯზე სომხეთის ტერიტორიული საზღვრების გაფართოება. ადრე ოსმალების მიერ დაკავებული ახალქალაქის მაზრა ქვემო ქართლთან ერთად საქართველოს საკუთრებაში დარჩა. მათი სურველები არარეალურად მიიჩნიეს თავად პროსომხური განწყობის ბრიტანული მისიის წარმომადგენლებმაც. მართალია ბრიტანელები გერმანიის მოკავშირე საქართველოს მიმართ ავლენდნენ კრიტიკულ დამოკიდებულებას, მაგრამ ქართულმა დიპლომატიამ თანდათანობით შეძლო მათი კეთილგანწყობის მოპოვება, რომლებმაც მოგვიანებით ორივე მხარის მიმართ ნეიტრალური დამოკიდებულება გამოავლინეს.

დღეისათვის საქართველოსა და სომხეთის ურთიერთობები წარმატებით ვითარდება, თუმცა შეინიშნება გარკვეული დაძაბულობის ელემენტები. სამწუხაროდ სომხურ პრესაში კვლავაც იბეჭდება ანტიქართული პუბლიკაციები, გამოიცემა ისტორიული სინამდვილის მრუდე პრიზმაში წარმომჩენი „მეცნიერული“ ნაშრომები. ოთხმოცდაათიან წლების სომხეთის ისტორიის სახელმძღვანელოებით ისწავლებოდა, რომ 1918 წელს ქათველებმა მოახდინეს სომხური მიწების ოკუპაცია, დღევანდელი სახელმძღვანელოებით კი პირიქით - 1918 წ. „ძღვეამოსილმა სომხურმა არმიამ“ დაამარცხა „ვერაგი მტერი“. შესაბამისად, ყოველი წლის დეკემბრის ბოლოს დამარცხებულები აღნიშნავენ ე.წ. „გამარჯვების წლისთავს (ისტორია ერთადერთ „პოლიტიკას“ აღიარებს, <https://www.kvirispalitra.ge/history/5447-saqarthvelo-somkhethis-omi.html>). იგივე პოზიციას გამოხატული 1990 წელს ერევანში 30000-ნი ტირაჟით გამოცემულ ჰ. გოვორქიანის ნაშრომში (იხ. ალ. აბდალაძე, მეტი ობიექტურობა, ჟურნ. „მნათობი“, 1998, N 3-4, გვ. 176). საქართველო კი „კვლავ არ ვაწყენინოთ“ პოლიტიკას აგრძელებს.

გარკვეული წინააღმდეგობები ჩვენს ურთიერთობებში სხვა მიზეზებითაც არის განპირობებული. არ ცხრება სომხური მხარის პრეტენზიები კულტურული მემკვიდრეობის ძეგლების კუთვნილების საკითხებზე. ამავე დროს, ჯავახეთი, რომელიც დაშნაკების სამოქმედო პროგრამაში მთავარ პრიორიტეტად არის მიჩნეული (ჩაჩხიანი, 2006), კვლავაც ასრულებს შენელებული ბომბის ფუნქციას, რომელიც ჯერ კიდევ არ არის განეიტრალებული. მათ ჰყოფნით თავხედობა გვისაყვედურონ იმის შესახებ, რომ ყარაბაღის კონფლიქტში საქართველომ დაიკავა ნეიტრალური პოზიცია, და ეს მაშინ, როცა სომხებმა წარმოუდგენელი ღალატი ჩაიდინეს 1990-იან წლებში აფხაზეთის კონფლიქტში - ქართველების წინააღმდეგ მათი აქტიური მონაწილეობით. სერგეი ზაბელიანის ინიციატივით და „კრუნკის“ ლიდერის ალბერტ ტოპოლიანის მეთაურობით ჩამოყალიბებული სომხური ე.წ. ბაგრამიანის ბატალიონი (სომხ. Բաղրամյան) გაუგონარი სისასტიკით გამოირჩეოდა. ქართველების წინააღმდეგ ბრძოლაში აქტიური მონაწილეობისათვის 11 სომეხს (კ. გურგენიანი, გ. ტრაპიზონიანი, ა. ისხანიანი, ს. კირაკოზიანი, ა. ასატურიანი და სხვებს) მიენიჭა აფხაზეთის გმირის წოდება, ხუთი დაჯილდოვდა ლეონის ორდენით, ათი კი მედლით „მამაცობისათვის“ (დავით

ლაცუზბაია, ვახტანგ ყოლბაია, რაფიელ გელანტია, თეიმურაზ ჭახრაკია. აფხაზეთის ლაბირინთი, – თბილისი, „არხატი“, 1999, ასევე, ბაგრამიანის ბატალიონი, https://ka.wikipedia.org/wiki/ბაგრამიანის_ბატალიონი). სომეხთა ასეთი დამოკიდებულებანი შეიცავს გარკვეული საფრთხის ნიშნებს, რომელსაც დროული რეაგირება სჭირდება.

ჩვენს წინაპრებს ყოველთვის ჰქონდათ მეგობრული ურთიერთობა სომეხებთან. სწორედ ამან ათქმევინა სომხური მწერლობის კლასიკოსს ოვანეს თუმანიანს: „თუ სამშობლოს მტერი მოადგება, ცოლ-შვილს მხოლოდ საქართველოში გავხიზნავო“ (ფუტკარაძე, 1998:20). იგი ღირსეულად მოიქცა ძმთამკვლელი ომის დროს და ერევანში ჩარჩენილ შვილებს დაემუქრა, რომ ქართველების წინააღმდეგ ბრძოლის შემთხვევაში მათზე უარს იტყოდა (ალესილი ხმლები. <https://ar-ar.facebook.com/SAQARTVELO.ERTADERTIA.01/posts/155722912947203/>; კ. გრიგორიანი, 1950:234, ასევე, ო. თუმანიანი, 1951:28).

ქართულ-სომხური ურთიერთობების საკითხის შესახებ საუბრისას წინა პლანზე უნდა წამოვწიოთ სწორედ ასეთი მაგალითები, რომლებიც მრავლადაა ჩვენს მრავალსაუკუნოვან ისტორიაში. ძმთამკვლელ ომში გამარჯვებული არ არსებობს. ისტორიულმა გამოცდილებამ იქნებ ეხლა მაინც აუხილოს თვალები საქართველოს ძირძველი ტერიტორიების მიერთების ამბიციებით შეპყრობილ პოლიტიკოსებს.

გამოყენებული ლიტერატურა და წყაროები:

I. სამეცნიერო ლიტერატურა

- აბდალაძე, ალ. (1998). *მეტი ობიექტურობა*, ჟურნ. „მნათობი“, N 3-4, თბილისი;
- გრიგორიანი, კ. (1950). *ოვანეს თუმანიანი (1869-19230)*, ლენინგრადი;
- თუმანიანი, ო. (1951): სომეხი და ქართველი ხალხების მეგობრობის შესახებ, ერევანი; რუსულად, კვინიტაძე, გ. (1998). *საქართველოს დამოუკიდებლობის წლები, 1917-1921*. თბილისი;
- ლაცუზბაია, 1999: ლაცუზბაია დავით, ყოლბაია ვახტანგ, გელანტია რაფიელ, ჭახრაკია. თეიმურაზ, აფხაზეთის ლაბირინთი, – თბილისი,
- მაზნიაშვილი, 1927: მაზნიაშვილი გ., მოგონებანი, 1917-1925, თბილისი; მჭედლიშვილი, 2004: მჭედლიშვილი მ., იმპერიის მარწუხებში, თბილისი;
- ფუტკარაძე, 1998: ფუტკარაძე თ., ეთნიკური სტრუქტურა და ეროვნულ-დემოგრაფიული პრობლემები სამცხე-ჯავახეთში, ბათუმი;
- ჩაჩხიანი, 2006 - ჩაჩხიანი ა., ბრძოლა საქართველოს ტერიტორიული მთლიანობისათვის 1918-1919 წლებში, საკანდიდატო დისერტაცია, თბილისი;
- ჩაჩხიანი, 2007: თბილისი - ჩაჩხიანი ა., დაშნაკთა ნაციონალისტურ-ექსპანსიონისტური იდეოლოგია და სომხეთ-საქართველოს 1918-1919 წლების ომი, თბილისი;
- Карпов, 1981: Карпов Слюб Трапезундская империя и западноевропейские государства XIII-XV вв. Москва;

II. საარქივო მონაცემები:

- საქართველოს ცსა, ფ.1864, ს. 1, ფურც. 50-62;
- სცსა, ფ. 1969, აღწ. 4, საქ. 12;
- სომხეთის ცსა, საქმე 12, ან. 2ს., ფურც. 15, გ. ხატისიანი ჩანაწერი, „ჩვენთვის სასარგებლოა საქართველოსთან დავსვით საკითხი არა მარტო ნეიტრალურ ზონაზე, არამედ სასაზღვრო დავის ყველა საკითხზე“
- სომხეთის ცსა, ფ. 114, ს. 56, ფურც.3, 4.

III. დოკუმენტური ფილმი:

- სომხეთ საქართველოს ომი, იუთუბი <https://www.youtube.com/watch?v=F0j-GXfCSQo> (ნანახია 21 აგვისტო, 2021)

emerged almost simultaneously. Immediately after the emergence of independent states, there was a need to separate the borders, but the Dashnak government's unfounded territorial claims and the attempt to violently annex Georgian lands led to the conflict known in history as the Armenian-Georgian war.

The aim of this paper is to show the groundlessness of the Armenian government's territorial claims based on historical sources, scientific literary data, the tendentious nature of the works of Armenian authors published on this topic, and an attempt to present history in a crooked prism.

The methodological basis of the research is the universal scientific principles of objectivity, comprehensiveness and systematicity, historical-comparative and historical-typological methods.

Keywords: Armenian-Georgian War, territorial claims, Dashnak government, Transcaucasian Federation